

Van dood weermiddel naar levend erfgoed

Nieuwe Hollandse Waterlinie als megasingel van Randstad

De Nieuwe Hollandse Waterlinie (NHW) is het grootste cultuurhistorische project, waaraan op dit moment gewerkt wordt. Eind 2002, begin 2003 moet er een integraal Linieperspectief en een breed bestuurlijk convenant op tafel liggen als basis voor de realisering van het Nationaal Project NHW (Nota Belvedere, Architectuurnota). De Rijksdienst voor de Monumentenzorg werkt gelijktijdig aan plaatsing van de Nieuwe Hollandse Waterlinie op de Werelderfgoedlijst van de Unesco.

Tussen 1815 en 1940 is tussen Muiden en de Biesbosch, een unieke verdedigingslinie aangelegd (lengte ca. 85 km, breedte ca. 5 km). Na 1940 heeft de linie haar defensieve functie verloren, maar voor een deel verborgen in het landschap is het opmerkelijk hoeveel van de samenhangende onderdelen nog bewaard zijn gebleven.

Met elkaar vormt het geheel aan vestingsteden, forten, inundatievelden en aanvullende bouwen en waterwerken met bijbehorende landschapsinrichting, een kostbaar cultuurhistorisch fenomeen. Er moet iets gebeuren. De linie is kwetsbaar door verval en wordt bedreigd door voortgaande maatschappelijke ontwikkelingen. Het Nationaal Project wil de linie meer zichtbaar en toegankelijk maken om daarmee de geschiedenis in het landschap en in onze bewustwording weer tot leven te brengen. Door het selectief toelaten van passende nieuwe functies kan voor het gebied en het gebruik van de NHW tevens een meer duurzame toekomst worden gegarandeerd. De Nota Belvedere spreekt van de ontwikkeling van een megasingel voor de Randstad.

Wat men met het Nationaal Project wil bereiken is het meest kernachtig te verwoorden in de uitspraak: zoals buitenlanders ons meenemen naar hun Chinese muur, Borobódur, Acropolis en agora, zo tonen wij op onze beurt Delta-werken, IJsselmeerpolders en... Nieuwe Hollandse Waterlinie.

Brede verankering

Het Nationaal Project NHW is ambitieus, maar ook gecompliceerd. De staatssecretaris van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, *Geke Faber*, is de politiek verantwoordelijke voor dit

project. De ingestelde projectgroep is ondergebracht bij het bureau Belvedere in Utrecht. In de stuurgroep zitten vertegenwoordigers van vijf betrokken ministeries en provincies, waterschappen en gemeenten die deel uitmaken van het liniegebied. Er is een inventarisatie gemaakt van de vele al lopende plannen en ideeën. De diverse grondeigenaren zijn in beeld gebracht en er vindt een verkenning plaats van mogelijke private partijen die delen van de uitvoering van het plan voor hun rekening zouden willen nemen. Er zijn professionals gehoord en er is periodiek overleg met een klankbordgroep, waarin maatschappelijke belangengroepen – waaronder Heemschut – hun inbreng hebben.

Najaar 2001 heeft in het noordelijk, midden en zuidelijk deel van het liniegebied een maaschappelijk debat plaatsgevonden. Hiervoor zijn scenario's opgesteld en er is een Waterliniebulletin en een website (www.hollandsewaterlinie.nl). Voor wie eerst wilde weten hoe de linie er nu bijligt, waren acht fietsroutes beschikbaar door het hele gebied. Als eindresultaat is een zogenaamd Burgeradvies aangeboden aan de stuurgroep. Het ontwerpteam dat is aangezocht zal eind april 2002 een voorontwerp Linieperspectief presenteren.

Behoud door ontwikkeling

De nota Belvedere beoogt de zorg voor behoud van het cultuurhistorisch erfgoed en de op gebiedsontwikkeling gerichte benadering uit de ruimtelijke ordening aan elkaar te koppelen. Nieuwe maatschappelijke ontwikkelingen kunnen worden ingezet om het gebied weer

een perspectief te geven. De cultuurhistorie kan bij ruimtelijke inrichting nieuwe en onverwachte dimensies inbrengen.

Als een van haar activiteiten heeft het projectbureau opdracht gegeven vijf scenario's te ontwerpen om, voorafgaande aan de planvorming, inspiratie op te doen en discussie uit te lokken over kansrijke combinaties van nieuwe en oude functies in het gebied.

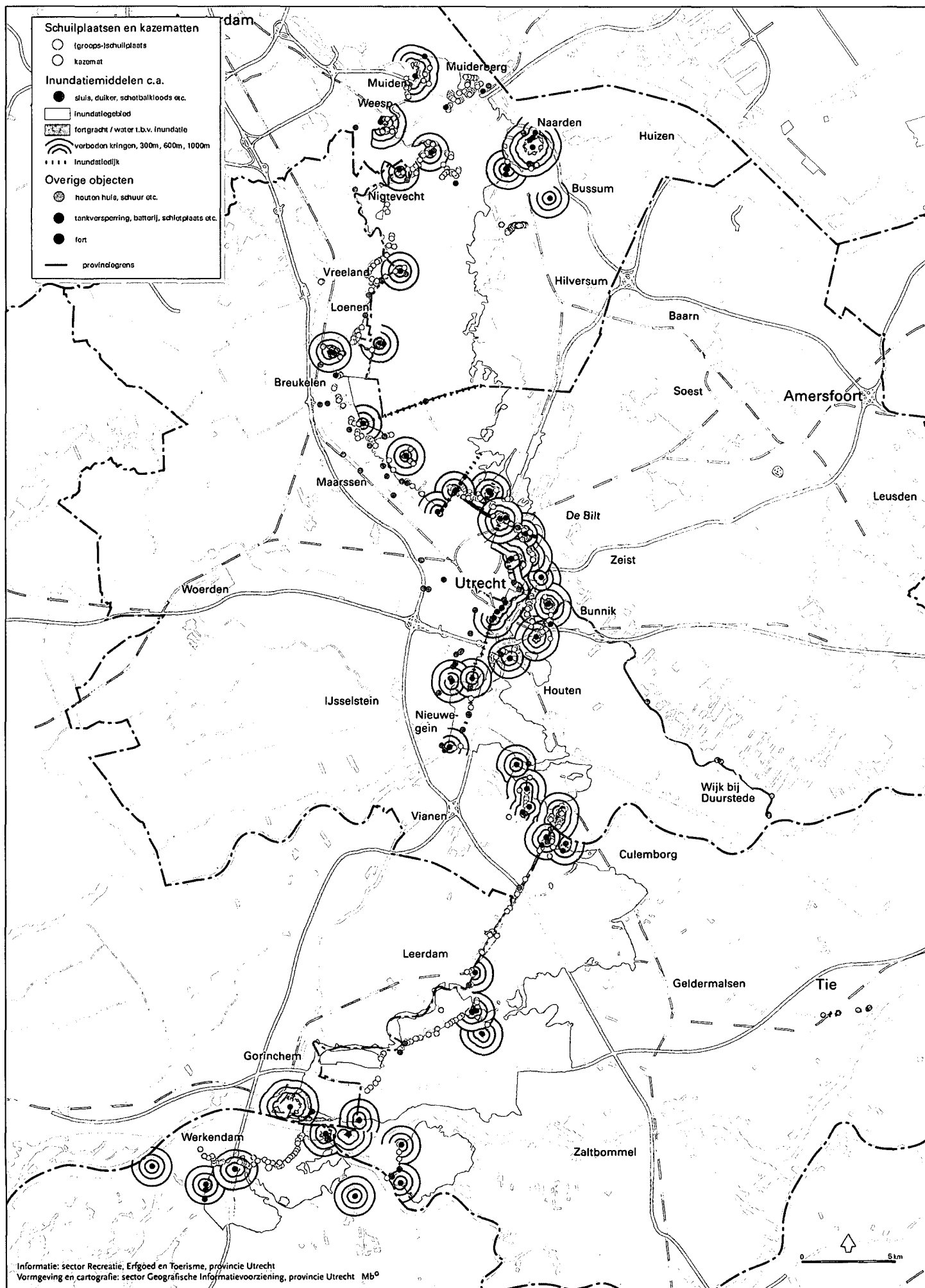
Vanuit vijf verschillende invalshoeken, die een veelheid aan combinatiemogelijkheden toelaten, kan naar de toekomst van het liniegebied worden gekeken:

- als lijn in het landschap;
- een perspectief van een groen landschappelijk stelsel dat recht doet aan de kenmerken van de uiteenlopende cultuurhistorische landschappen van het liniegebied: agrarisch gebied; ecologische hoofdstructuur; natuurontwikkeling.
- als museumlinie;
- een perspectief van behoud en passend gebruik voor cultuurhistorische elementen van bebouwing, infrastructuur en landschap, zonder te vervallen in een openluchtmuseumbenadering.
- als recreatief landschap;
- het perspectief van de recreatieve en toeristische uitbating en gebruik van de linie. Grote toegankelijkheid voor fietser en wandelaar; pretparkontwikkeling mag niet plaatsvinden.
- als urbane linie;
- een perspectief van de inpassing van (nieuwe vormen van) stedelijke woon- en werkfuncties.
- als waterlijn;
- een perspectief van de ontmoeting en koppeling van elementen van oude militaire inundatiesystemen en waterwerken met moderne wensen voor 'sturen met water': waterberging, drinkwatervoorziening.

Ontwikkeling door behoud

Het uiteindelijke plan dat zal worden opgesteld, het Linieperspectief, moet idealiter een zekere samenhang en herkenbare eenheid vertonen. Tegelijk is het onontkoombaar, dat er een grote differentiatie te zien zal zijn in combinaties van functies bij de verschillende deelgebieden en locaties.

lees verder op pag. 33

Als bijdrage aan de planvormingsdiscussie neemt Heemschut de volgende standpunten in:

1. Met de 'urbane linie' moeten we uiterst terughoudend zijn. De bestaande stedelijke functies zijn gegeven. Uitbreiding ervan is alleen toelaatbaar door verdichting en incidentele afronding van stedelijk gebied.
2. Met de uitwerking van 'waterlinie' en 'lijn in het landschap' kan de samenhang van een blauw/groene megasingel om de Randstad duurzaam en krachtig inhoud worden gegeven. Dit sluit ook aan op de ondermeer in de Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening gepropageerde lagenbenadering. Hierbij vormen de eerste laag van bodem, geomorfologie en water het vertrekpunt voor ruimtelijke planvorming. Daarmee hangen de landschappelijke, natuurlijke en cultuurhistorische waarden direct samen.
3. Als bijdrage aan de gewenste differentiatie moeten binnen het totale liniegebied tenminste één of meer kerngebieden worden ingericht als oorspronkelijk militair landschap. Daar is de essentie van de NHW in zijn samenhang van verschillende artefacten, waterwerken, inundatievelden en landschappelijke aankleding het meest zuiver waar te nemen en te beleven. Hiermee wordt de centrale Belvedere doelstelling van 'Behoud door ontwikkeling' inhoud gegeven door een inzet op 'Ontwikkeling door behoud'.
4. Als kerngebied met onmiskenbare Werelderfgoed-allure, zou bijvoorbeeld het Lek-acces kunnen worden aangewezen: het gebied van de forten Honswijk en Everdingen, met bijbehorende 'werken' en landschapsinrichting. Maar ook andere opties elders in de linie staan open.

Een algemene randvoorwaarde bij dit pleidooi voor de ontwikkeling van een oorspronkelijk militair landschap is vanzelfsprekend. Dit betekent niet dat andere onderdelen van de linie vogelvrij zijn, gelet op de overal aanwezige monumentale en cultuurhistorische kwaliteiten. In samenhang met elkaar vormen zij immers het geheel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie als werelderfgoed en de te ontwikkelen megasingel van de Randstad.

Drs. P. Donkersloot is planoloog en lid van de PC Heemschut Utrecht. Bovengenoemde stellingname is in overleg met leden van de PC Noord-Holland en Gelderland tot stand gekomen.

Kops Plateau te Nijmegen. Het legerkamp was gebouwd op een tijdens de voorlaatste IJstijd door opstuwing gevormd plateau (foto: PANSA BV Nijmegen).

verwijzing naar de Corinthische *oecus* – is aan het Mediterrane wonen ontleend. Behalve in bepaalde typen van ruimtes en hun ligging ten opzichte van elkaar verwijst het Nijmeegse *praetorium* ook in speciale visuele effecten naar hetgeen op dat moment 'mode' moet zijn geweest in het Mediterrane gebied. Een duidelijk voorbeeld is het verder uit elkaar plaatsen van de (houten) zuilen voor woonvertrek 42. De bewoners hadden zo vanuit het woonvertrek onbelemmerd zicht op de in de zuilenhof gelegen tuin. Je zou kunnen zeggen dat door het wegschuiven van de zuilen de zuilengang niet langer merkbaar aanwezig was, waardoor woonruimte en tuin in een directe relatie tot elkaar werden gebracht. Tegelijkertijd kon men zo vanuit de hof de hiërarchie van de ruimtes aflezen, omdat de zuildispositie de ligging van hoofdruimte 42 reflecteerde. Dit verschijnsel komt in het Mediterrane gebied

Praetorium op het Kops Plateau. Gereconstrueerd zicht vanuit de zuilengang op woonvertrek 27 (reconstructie: PANSA BV, Kees Peterse, Nijmegen; animatie Marla Smith, Austin TX).

niet alleen veel voor, het is er waarschijnlijk pas kort voor het begin van onze jaartelling in zwang gekomen. Uit Pompeii weten we, dat dit fenomeen nagenoeg altijd samenging met een gevelaccnt: dat wat men in het platte vlak deed, keerde terug in het volume. De Mediterrane signatuur blijkt verder uit het modulaire ontwerp dat vanuit de door Vitruvius verwoorde architectuurprincipes tot stand is gekomen, maar dat hier onbesproken moet blijven.

Unieke positie

Vanuit de nadere archeologische en architectonische analyse is gebleken, dat het *praetorium* op het Kops Plateau Drusus waardig zou zijn geweest. Gebouwd in de toentertijd courante techniek incorporeerde het complex luxueuze uitingen van het contemporaine Mediterrane wonen. Dit geldt voor de dispositie en de aard van de diverse vertrekken. Het Nijmeegse *praetorium* onderscheidt zich bovendien van overeenkomstige complexen aan de Lippe en de Main doordat het residentiële deel ervan veel nadrukkelijker geënt is op de contemporaine villa-architectuur in het Mediterrane gebied. Het Nijmeegse bouwwerk citeert de inspiratiebron veel vrijer en lijkt veel minder te zijn geformaliseerd. Het woonkwartier van het Nijmeegse *praetorium* lijkt hiermee een beetje aan het militaire juk te ontsnappen, hetgeen bezwaarlijk anders dan vanuit de bijzondere status van de commandant kan zijn gemotiveerd.

Dr. ing. K. Peterse is ingenieur bouwkunde en klassiek archeoloog en directeur van bureau PANSA, dat wetenschappelijke reconstructies maakt van Romeinse architectuur in Nederland en elders.

Algemene literatuur over het Kops Plateau

Enckevort, H. van / K. Zee, 1999: *Het Kops Plateau. Prehistorische grafheuvels en een Romeinse legerplaats in Nijmegen*, Abcoude.